Оповідання

В Васильківщині в одно чимале село приїхала з Києва нова вчителька Настя Тихонівна Легёза, прислана в церковно-парафіальну народну школу, в котрій вчились вкупі і хлопці, і дівчата. Вона заїхала найнятим на вокзалі фаетоном з Білої Церкви в двір до священика отця Мойсея Турчанинова й дала йому свої документи. Батюшка вже давненько достав з пошти завідомлення од начальства про неї, щодня сподівався її в гості й був дуже радий її приїзду, бо незабаром треба було розпочинать роботу в школі і, передніше од усього, приймати в школу нових школярів та школярок. В отця Мойсея саме пили чай, і він запросив її в столову кімнату й порекомендував своїй жінці. Матушка, ще молода й проворна, привіталась з нею щиро й з прихильністю, бо нова вчителька вчилась в тому самому другому єпархіальному духовному вчилищі, в котрому вчилась і вона. Матушка була рада приїзду нової гості, як бувають раді на селі рідким гостям, посадовила її за столом поруч із собою, розпитувала її за вчителів, за начальницю, котра була завжди дуже ласкава й прихильна до неї, бо дуже її вподобала. Після чаю матушка поставила закуску, остачу од обіду й нагодувала її, ще й подала яблука та груші з свого чималого садка на десерт. Після чаю батюшка одвів її в школу. Школа стояла в тій самій великій садибі, де була його оселя з чималим садком та городом і де за його током стояв дім псаломщика з усіма хазяйськими забудуваннями на його подвір'ї. Школа з огородом стояла в самому кутку рядом з домом псаломщика й виходила воротьми на широкий вигон.

Насті показали її кімнату, котра була й пекарнею з піччю й комином. Піч була заслонена перкалевою завісою. Кімната була невелика, але світла, з двома чималими вікнами, чистенько вимазана й очепурена. Сторож Свирид зараз позносив з фаетона пакунки й убогі Настині манатки й кинув на порожнє ліжко. Вчителька порозв'язувала завиніння, одчинила скриньку, прибрала ліжко й почепляла на обох вікнах білі

перкалеві завіси. Кімнатка наче засяла білим матовим світом, освічена вечірнім промінням сонця. Настя впоралась швиденько та проворненько й вийшла на ґанок, зирнула бистро на всі боки й оглядала околицю: хати за вигоном з двох боків серед старих високих груш та селянські городи за вигоном, густо обсаджені кучерявими вербами. Просто проти школи Настя Тихонівна вгляділа гарний домок псаломщика, котрий виступав ґанком просто до школи, і його було видно, як на долоні, між повіткою з одного боку й клунею по другий бік.

Приїзд вчительки неначе розворушив псаломщикову оселю. Собаки загавкали на візника за ворітьми. Діти й псаломщик повибігали на ґанок. Псаломщикова жінка Ксенія Климівна збігла з східців додолу, бо кортіло її подивиться на нову вчительку, та так швиденько збігла, що аж сполохала квочку з курчатами пізнюрами коло самого ґанку. їй заманулось подивитись на нову вчительку так здорово, що вона була ладна побігти до самої школи. Псаломщик, Лука Корнійович Євтушевський, молодий, повненький на виду, таки не втерпів і пішов до школи. Жінка нишком звеліла йому запросить нову вчительку на чай, бо в їх саме закипів самовар.

Вчителька угляділа його й зійшла з східців ґанку до його ніби назустріч і порекомендувалась. Псаломщик сам передніше вчителював у школі й разом з тим вчив хор церковних співів, бо був регентом і колись замолоду він сам співав басом в хорі в Києві в Михайлівському монастирі й добре тямив цю справу. Псаломщик одімкнув двері в два класи школи, ніби дві чималі горниці, показав їй мізерний шкільний скарб, дав ключ од шафи, де стирчало кільки здорових церковних книжок та лежали на поличці деякі школьні книжки і де не було ні однісінької книжечки для читання задля школярів.

Псаломщик запросив вчительку до себе на чай, чому вона була дуже рада, бо там вона могла хоч побалакати з людьми й познайомитись з сусідкою. Псаломщиця була проста людина, але не старосвітська. Хоч вона була тільки письменна, вміла тільки читати й зовсім не вміла розмовлять по-великоруській, але на вигляд вона була неначе людина

новосвітська, убрана в чистеньку чорну сукню, мов справжня дама, ще й до того була весела на вдачу, жвава та говорюча й у розмові була розумна й навіть гостра й ущиплива на словах. Вона як було розкаже про яку-небудь людину, чи матушку, чи молодицю сусіду, то так влучно обмалює їх, неначе цвяшком приб'є.

Довго вони сиділи й розмовляли за чаєм, доки й надворі смеркло. Лука Корнійович грав на скрипці й заграв кільки українських пісень та козачків до танців. Його жінка Ксенія Климівна була весела й говорюча. Молода вчителька приємно проводила вечір і вже лягома попрощалась. Псаломщик дав вчительці підсвічник з свічкою та сірники, провів її до самої школи, обороняючи ломакою од двох собак, в сінях черкнув сірничком об коробочку, засвітив світло, налапав клямку в дверях й одчинив перед Настею двері. Він трохи посидів, побалакав, пожалкував, що сторож десь загаявся й досі не прийшов до школи, і зараз пішов додому.

Вчителька розв'язала своє завиніння, повитягала деяке убрання й почепила на кілках на шибениці коло порога, потім сіла коло стола й задумалась.

В школі й навкруги школи на вигоні було так тихо, неначе в селі не животіло ані духа! Навіть нігде й собаки не гавкали. В покоях навіть миші не шелестіли. На молоду дівчину найшов смуток та задума. Вона була городянка, навіть була не з духовного стану. її батько був кравець родом з села, а мати була швачка й навіть брала шити дамські сукні й цим дещо заробляла. Вона була католичка, але не полька, а українка, бо й посольській не вміла говорити. Саме проти житла Легези було єпархіальне духовне вчилище для дочок духовенства. Легеза оддав Настю в те вчилище, бо мав доволі засобу, щоб платить за право вчіння, та й малій дівчині було недалеко бігать в училище на вчіння. Настя дуже добре скінчила науки й просила місця вчительки в якому-небудь міському панян-ському вчилищі. Але настоятелів на такі місця була така сила, що вона не добула собі місця в Києві й мусила їхати на село за

вчительку в сільській школі, бо її батько був сім'янистий і мав не дуже-то великий заробіток, ледве настачаючи грошей на харч для сім'ї.

Настя змалку звикла до міського шумливого життя, і вона вперше на віку опинилась на селі в порожньому житлі, та ще й уночі. Тиша мертва й якась важка, неначе густий туман, обгорнула її з усіх усюдів, неначе оповила її саму душу чимсь мертвим і темним, мов тишею в льоху або в погребі.

Настя довго сиділа й зітхнула. В неї неначе перед очима майнуло батькове житло з віконцями на двір, освітлений світлом з вікон. Вона згадала своїх менших братів та сестер, котрі ввечері ворушились по кімнатах після вечері, неначе почула їх сміх та щебетання та й важко зітхнула. І сльози покотились з її очей. її почутливе серце неначе одразу щось здавило й стисло, ніби жменею.

Несподівано рипнули сінешні двері. Настя аж жахнулась і здригнулась уся, мов перелякана. Вона підвелася з стільця й гукнула на всю кімнату:

— Хто то такий?

Але зопалу й спотання вхопила защіпку й защепнула.

— Це я! Сторож! Це я прийшов до школи ночувать. Може, вам чого треба? — обізвався в сінях сторож.

Настя одщепнула защіпку й одчинила в темні сіни двері. В темряві з'явилась постать високого кандибистого, вже пристаркуватого сторожа Свирида.

— В мене нема ні крапельки води в кімнаті. Може б, ти приніс мені на ніч хоч кухоль води,— сказала Настя.

— Добре! Ось у мене є кухоль. Я побіжу до псаломщика й зараз наберу води з діжки та й принесу вам,— сказав Свирид і зник за дверима. Насті стало якось веселіше на душі, як з'явився живий чоловік у сінях. Стало не так сумно на душі й страшно в порожньому темному житлі сливе серед порожнього вигону. Незабаром Свирид, неповертайливий, мов віл, вернувся, поставив кухлик з водою на столі й поклав два шматочки хліба й шматочки шкуринки й спідушки.

— А це нащо? Я повечеряла в гостях, — сказала Настя.

— А щоб обороняться вночі од собак, як часом вийдете на двір, бо тут у дворі дві люті собаки. Борони боже, ще й покусають.

— Як же я оборонюсь од їх хлібом? Може, в тебе є ломака?

— Та ви киньте їм шматочки, то вони й не кидатимуться на вас, мов ті вовки на вівцю,— осміхнувшись, сказав Свирид.— Тут вони вже раз як обстали одну вчительку, то пошматували спереду сливе усю спідницю, так люто смикали її зубами. А завтра повидному киньте їм по шматочку, то вони оговтаються з вами та вже й не зачіпатимуть. Теперечки я сплю в меншому класі насупроти ваших дверей, ото де стоїть у кутку півкуля. Але цієї ночі я ляжу в сінях під драбиною, щоб ви не боялись спати самі. Розстелю куль соломи та й спатиму. В нас були вже і вчителі, і молоді панни вчительки, і старі, то я вже гаразд знаю їх норови,— сказав Свирид і пішов навпомацки в клас, а потім полапки постелив свою аскетичну постіль і незабаром засопів та захропів на всі сіни й на все забудування.

Настя ще довгенько сиділа й думала, але Свирид так хропів, та цмакав губами, та свистів носом, що не можна було й думать, бо ті музики стали притичиною для її думок. Вона загасила світло, закуталась з головою в укривало й одразу заснула міцним важким сном, трохи здорожившись та натомившись од порання й прибирання в своїй убогій кімнатці. їй вже снились люті собаки та якісь чудернацькі, неначе

апокаліпсичні звірі, котрі обставали її з усіх боків та все дивились на неї лютими блискучими здоровецькими очима.

Вранці, як вона тільки що вмилася й зачесалась перед маленьким дзеркальцем, псаломщикова наймичка прибігла в кімнату й сказала, що псаломщик запрошує її на чай. Вона накинула на себе кращеньке убрання, вийшла на ґанок і попростувала до псаломщикового дому. Але вона вгляділа, що між клунею й повіткою стоїть якась звірюка, схожа на апокаліпсичну, і рушила з місця їй назустріч. То була йоркширська свиня, така завбільшки, як

ведмідь, з страшною мордою, кирпата, з рилом, дуже задертим вгору, та з страшними очима. Свиня була зовсім схожа на гієну й ішла просто до Насті, неначе мала на думці кинутись на неї, мов псаломщикова собака. На Настю найшов острах, щоб ця свиня не кинулась на неї; вона вернулась назад і гукнула на Свирида. Свирид зареготавсь і пішов до Насті.

— Проведи мене, Свириде, од цього звіря, бо ця свиня ще й покусає мене, як собака! — казала Настя на ході, втікаючи до Свирида.

— Та не бійтесь! Ця аглицька свиня така страшна, що як іде по вулиці, то малі діти втікають. Але вона не кусається, а йде до вас, мабуть, через те, що голодна; певно, думала, що ви несете для неї помиї абощо. Вона льоха, перестала пороситься, то це дячиха годує її на сало, бо ці свині на сало дуже добрі і вгодовуються швидко.

Настя витягла з кишені шматочок хліба й тикнула свині в рило. Свиня задерла вгору кирпату морду, роззявила страшну пащеку так, що широкі ніздрі зачорніли, неначе друга пара чорних очей. Свирид довів Настю до ґанку. На ґанку стояв псаломщик й осміхався.

— А що? Перелякала вас таки добре ота кирпата морда?

— Я такого ведмедя ще й не бачила нігде, і мене трохи таки взяв острах, бо вона кинулась до мене назустріч,—сказала Настя, вітаючись з хазяїном та з хазяйкою.

— Це в нас у Білій Церкві графи давно розвели ці свині на ввесь. Васильківський повіт, і навіть ця порода пішла й по межуючих з Васильківщиною повітах,— обізвалась псаломщиця.

Настя увійшла в горницю й неначе ожила, опинившись серед людей та невеличких дітей. Але не встигли вони напитись чаю, як матушка прислала наймичку й запросила Настю до себе на чай.

— Потривайте! Я причепурюсь та проведу вас через двір, бо й там у дворі є дві гієни, ще гірші й лютіші од наших,— сказав псаломщик,— ми, як бачите, живемо ок-роме од людей, ніби на бдшибі, неначе в опрічному од села кварталі, а не серед села, то нам треба держати для безпечності багацько лютих гієн.

Настя увійшла в столову, де матушка вже наготувала все для чаю й сніданку. Вона знов опинилась серед людей, серед чималої сім'ї, і їй стало веселіше. За чаєм батюшка попросив її, чи не згодиться вона вчити двох старших дітей, а за це він даватиме обід і посилатиме їй паляниці до чаю, бо на селі нігде не можна достать паляниць тому, хто не пече їх у себе вдома. Настя згодилась з охотою. Матушка, ще молода й жвава, просила вибачати її заздалегідь, як часом обід у їх буде не міський і страва буде не— дуже смачна, бо яловичини можна купити у Білій Церкві тільки вряди-годи. Настя подякувала й за те, що матиме принаймні хоч обід, а за вечерю вона вже дбатиме сама й обійдеться закусками то сим, то тим, чого можна достати й на селі по хатах у багатших і заможніших хазяйок та євреїв і селян, котрі позаводили вже крамниці, або в крамниці, котру завело недавно споживальницьке товариство.

— В нас тепер три дійні корови, маємо доволі молока й сиру. Вранці присилайте Свирида за молоком та сметанкою до чаю,— сказала матушка.

— А мої хлопці ходитимуть до вас до вашого житла, щоб вам не турбуваться ходінням та лазінням через два перелази в нашу оселю,— сказав о. Мойсей до вчительки.

— Ото й добре! Бо я собак боюся; ще часом покусають мене. В нас у місті нема таких лютих та страшних собак, як тутечки в вас. Істинно вовки! Так і кидається тобі під ноги, аж хапає за сукню. Та й там у псаломщика така люта й страшна свиня, що я й її боюся. Так і кидається до мене, мов та скажена собака.

— Та то псаломщикові діти зучили її йти до рук, бо дають їй з рук то скибки або шкуринки хліба, або лушпиння, або вигризені скибки кавуна та дині, а вона й роз-ласувалась. Цей звір зовсім безпечний, хоч і страшний на взір, мов чорт,— сміялась матушка, проводячи Настю на ґанок, а о. Мойсей провів її од собак за двір і пішов з нею до школи, щоб подивиться на її кімнату й оглядіть класи, бо вже наставав час приймати школярів у школу.

— В тутешній школі, як я бачу, нема ніякісінької бібліотеки,— сказала Настя, ходячи по горницях слідком за батюшкою, — не матиму книжок для читання взимку й пропаду з нудьги.

— Не журіться! В мене є "Нива" за кільки год, і є й додатки до "Нивы" з усяких авторів. Пришліть коли-небудь або хоч і зараз Свирида, то я наготую для вас і "Ниву", і книжок усяких авторів,— сказав от. Мойсей на прощанні.

Розташувавшись в кімнаті й поприбиравши, Настя взяла в кутку в сінях ломаку на собак і пішла на прогу-ляння до церкви й до ставка, де була товариська крамниця й питель. Місцина була дуже гарна. На греблі

по обидва боки були гіллясті верби. Понад здоровим ставком в береговині були скрізь зелені береги та городи, а за городами було видно білі гарненькі хатки. Коло питля вештались мірошники та сновигали прохожі люде, ворушились вози по шляху. Скрізь по шляху й коло питля було рушіння й ворушіння людей та хур. Після тісного двора в Києві, обставленого височезними домами, вона почувала себе ніби на вольній волі, неначе гуляла по якомусь парку або по місцині, сливе суспіль зарослій садками та осокорами й вербами.

"Як тут гарної Як мені легко дихать, неначе не я,' а самі груди дишуть так легко й глибоко; свіже повітря вникає само в мої груди!— думала Настя, милуючись околицями ставка.— Це я неначе потрапила на якусь дачу, за котру моя мама все марила в розмовах про дачу в Мотовилівці або в Боярці. Якби тільки не люті собаки та не такі страшні свині, як тутечки на селі, мені тут було б зовсім добре. Тільки шкода, що тут мені нема де знайти товаришок, як було в Києві; не буде з ким побалакать та поміняться думками. Матушка з вчених, а моя сусіда псаломщиця надто вже проста, зателепувата, мабуть, нігде не вчилась, бо й по-руській зовсім не вміє говорити. Та з нею мені нема за що й розмовлять".

Але молода дівчина швидко дізналась, що й для гостювання та розмови небагацько було часу. Незабаром почали приймати хлопців у школу. Наводили їх щодня дуже багацько, так що Настя й батюшка мусили сидіти в школі сливе до пізніх обідів. А потім пішло вчіння, пішла робота. Як покоротшали дні взимку, Настя мусила вчити хлопців од раннього ранку й до пізнього вечора, одпуска-ючи хлопців на обід тільки на одну годину опівдні. Спочатку вона, по міському звичаю, вчила школярів, говорячи великоруською мовою, та ще й вченою, та вже псаломщик наумйв її, щоб вона вчила хлопців писать та читати такою мовою, якою вони говорять, щоб до ладу й швидше вивчити їх, бо без цього була б велика загайка у вчінні в школі, куди школярі здебільшого ходять вчитись тільки один рік і тільки задля того, щоб навчиться читати, писать та щоб вміть писати цифри.

Почалась зима. Школа й вчительчина кімната були такі холодні, що їх не можна було навіть натопить. Вчителька мусила сидіть у класі в теплій одежі та в колошах. Обидва класи були повнісінькі, неначе напхані хлопцями й дівчатками. Повітря було таке важке, так тхнуло свитами та дьогтем, що Настя мусила частенько одчинять двері в сіни, щоб класи трохи висмерділись, бо було важко й дихати. Школярі були розділені на дві купи, чи на два класи. Вчителька була повинна неначе роздирать себе надвоє. Вже смерком розпустивши своїх вчеників, вона приходила в свою кімнату така втомлена, аж тлінна, бо була утла й трохи слабовита. Вона зараз лягала на ліжко й одпочивала, поки Свирид подавав на стіл самовар. А напившись чаю та трохи спочивши, вона йшла до батюшки вчити двох синків. І вже після цієї роботи одпочивала, неначе в гостях, з приємністю проводила час з матушкою в згадках та розмовах за єпархіальне училище, в котрому ще недавно вчилась і сама матушка.

Минула зима, що була страшенно важка для Насті, бо вона на лихо собі була трохи слабка на груди. Вчіння в сільській школі звичайно тяглося тільки до великодня, а після великодня хлопці йшли пасти худобу й тільки ходили до школи ті, котрі думали держать екзамен в Білій Церкві на вільготу в військовій службі.

Великдень того року був пізній. Весна розцвілася в усій своїй красі. Защебетали в вербах та садках соловейки, неначе щебетала кожна гілка на вербах. Така сила соловейків була в садках, та вербах, та в кущах верболозу понад ставком та течією в вершині ставка! Закували зозулі. Брость густо обсипала садки та верби неначе зеленим мохом. Все позеленіло, все стало зелене та густе, мов чиясь рука закидала садки та верби зеленими рунами. Цвіли вишні, неначе облиті білим пахучим пухом. Настя любила гуляти по садках понад ставком в сукупних городах, де далеко вилася стежка, протоптана понад водою попід осокорами сливе до самого кінця села, де течія вливалась у здоровий став.

Раз якось в неділю Настя пішла на прогуляння тією стежкою, щоб нагулятись на волі по садках та луках. Стежка вилася, мов гадюка, то через густі вишники, то через старі садки та невеличкі купи вільхи й осокорів, котрі були розкидані в береговині та в лучаній місцині, мов невеличкі гаї. Вона милувалась садочками, часом входила в густі, мов хмари, вишники, суспіль закутані в білий цвіт, неначе в білий серпанок. В неї на душі стало легко. Й веселість обняла її душу так, що вона стиха заспівала пісні. На серце злинула поезія серед краси природи. В душі заворушились веселі мрії. Вона чогось згадала за деяких знайомих у Києві паничів; і це уявлення майнуло перед нею в живих образах.

Вона вийшла з гущавини вишника, і проти неї йшов на луці один чоловік на ймення Матвій, на прізвище Гринь. Матвій був красунь на все село, поставний, високий, довгобразий, з чорними бровами та з ясними карими очима. Він скинув чорний капелюш і привітався до неї. Синок його ходив вчитись до школи.

Нястя спинилась і почала розмовлять з ним за його хлопчика. Матвій був убраний в празникове убрання: в новий, в новий ясно-синій, сливе блакитний СУКОННИЙ жупан. Він завсігди вбирався в сині зимні й літні жупани: мабуть, знав, що йому дуже пристає до лиця ясно-синій колір.

Настя пам'ятала цього красуня Гриня, як він приводив свого хлопця в школу. Але він був тоді в свиті, з бруснатими, давно не голеними щоками. Тепер він стояв перед нею рум'яний, чисто обголений, ще не загорілий, з великими чорними вусами, і зиркав на неї ясними блискучими карими очима. В чорному невисокому капелюсі він зовсім скидався на красуня пана під сорок або трохи за сорок год. Він побалакав, поклонився й пішов далі.

Настя попростувала далі ніби гнучкою стежкою, а пей красунь все неначе дивився на неї ясними очима та стиха ворушив довгими вусами. Вона почувала, що її серце, приголомшене важкою працею, неначе одоазу прокинулось і зацвіло так пишно, як цвіли вишні та дикі груші по садках. Молоде серце забажало кохання, любові раптово, несподівано.

Приємні мрії якимсь роєм заворушились, і вона задумалась, згадуючи тих знайомих у Києві, котрі трошки були нависли на очі... і вона в час важкої роботи навіть забула за їх, так що вони зслизли навіть з її пам'яті.

Вона зітхнула й повернула назад додому, бо час був пізній. Час було йти на обід.

"Чого це я задумалась? Чого це я ніби засмуткувала? — думала вона, зачесавши ГОЛОВУ й прямуючи через огород та тік на обід до батюшки. — Була весела, аж співала в вишнях, а це одразу впала на серце ніби туга за чимсь, за кимсь. Може, це я впилась свіжим повітрям в бережині в садках".

Але за обідом пішла така розмова, що усей той смуток розвіявся, як туман на вітрі, а гарну постать красуня Гриня неначе поглинула земля. Але як Настя вернулася додому й зосталась сама в кімнаті, серце не мовчало, чогось бажало, до чогось линуло, мов ластівка до води. Настя забажала когось любити. Перед нею знов заманячіли вишні, виникли карі блискучі Гриневі очі; серце забажало кохання. Але на селі нікого було й полюбити. Вона бачила тільки селян, часом бачила на коні старого кавалера посесора та двох його економів, негарних, кирпатих, зо-стрічалась у псаломщика з волосними писарцями, надто простими паничами селянами, нечепурно убраними й невченими. Незабаром вона й сама незчулась, як примітила, що псаломщик найкращий між ними й найприємніший для неї чоловік, та ще й його карі гарненькі очі були схожі на блискучі карі очі красуня Гриня, котрі вперше на селі розбуркали в неї серце серед цвіту вишневих садків та зелених берегів Кам'янки, неначе оповитих зеленими луками, вербами та осокорами.

На другий день була надворі година. Було ясно, тепло. День був так само сонячний. Навкруги вигону аж лящали соловейки в садках та вербах ляскучим щебетанням. Зозулі знов кували десь за ставком, неначе згукувались з соловейками, десь заблудившись у вербах. Уся околиця ніби співала, аж лящала, навівала поезію; уся природа, пишна й зелена, дратувала мрії в молодої дівчини. Уся ця краса весни манила її в

ті садки, та луги, та зелені луки. Вона не всиділа в тихому покоїку, вхопила зонтик, накинула капелюш і знов пішла на прогу-ляння через греблю в сукупні городи, де вчора неначе з листу та цвіту виникла її мрія, втілена в красуня Гриня, простого селянина — ніби од якоїсь помилки природи. Вона знов пішла стежкою, сховалась у білій гущавині вишень та черешень, все чогось ждала, ніби когось сподівалась, когось шукала. Але день був робочий. По стежці ніхто не зострічався з нею; тільки часом молодиці та дівчата переходили їй стежку, йдучи в берег з відрами по воду.

А навкруги неї все зеленіло. На диких грушах вже розпукувались пуп'янки, неначе біліли лапки. Вода в Кам'янці та ставку лисніла. На воді сновигали гуси та качки, голосно гегали, кахкали, ніби на радощах аж кричали од щастя. А соловейки безперестанку лящали, неначе дружки на весіллі.

Настя одійшла од стежки ік берегу, сіла на зеленому горбу над річкою, скинула капелюш і кинула на траву, дивилась на заріччя, на городи та на білі хатки на спадистому заріччі, де манячіли в дворах люде та воли. Вона задумалась. Але трохи згодом вона зирнула на зелену ніби гальовину понад берегом. З садка вийшов якийсь пан, а поруч з ним ішов чоловік з чималим завинінням у руках.

"Певно, пан писар іде з кимсь. Та й негарний же та недоладний отой писар! Ще, може, й сяде отут попліч зо мною та заведе якісь теревені, не дасть мені гаразд намилуваться виглядом на заріччя",— подумала Настя, придивляючись до людей, котрі помаленьку наближались до неї длявою, лінивою ходою, розмовляючи на ході та махаючи руками.

Одже ж це Лука Корнійович в капелюсі. Де ж це він узявся?

— Це ви? — гукнув здалекй псаломщик.— Якби це було смерком, то я подумав би, що русалка вийшла з води та сіла на бережку на спочинок.

— Та це ж я, давня ваша знайома русалка з школи, а не з річки,— обізвалась Настя й несамохіть задивилась на Луку Корнійовича. Він з погляду чогось пригадав їй очі красуня Гриня.

— От ви вже ніби й на дачі. Правда, гарна в нас дача? Кращої трудно пошукать,— сказав Лука Корнійович і осміхнувся червоними, ніби малиновими устами, аж довгі русі вуса заворушились.

— Що то в вас, Петре, завинуте в хустку? Я бачу неначе чорне покривало ото висунулось з хустки? — спитала Настя в церковного сторожа.

— Та це ми вертаємось з похорону навпростець од кладовища через огороди,— обізвався Петро.

— А де ж о. Мойсей дівся? — спитала Настя.

— Батюшку взяв коло кладовища посесор, що катав бідкою з поля проз кладовище, а ми оце піхотари додому навпростець,— одказав Лука Корнійович.

— Який недобрий знак для мене. Серед такої веселої місцини на тобі несподівано,,, чорний покрівець... ще й запахло ладаном та похороном. Це поганий знак задля мене,— якось з смутком промовила Настя.

— От тобі на! Надворі неначе весілля, а ви завели неначе за "упокой",— обізвався Лука Корнійович.

— Я неначе передчуваю щось недобре задля мене. Це поганий знак... То якась русалка, а тут чорне покривало, ще й запахло ладаном там, де пахне травою та вишневим цвітом,— стиха промовила Настя.

— Та то ви втомились на роботі за зиму, та ще й уперше на віку. Ви ще не оговтались гаразд та не звикли до такої праці, і вона-то, мабуть,

наводе на вас отакі сумні думи,—сказав Лука Корнійович.—От я сьогодні надвечір прийду до вас з скрипкою та вивчимо один гарний романс, що я достав оце в білоцерківського вчителя. Отоді ваш смуток утече аж до Києва.

— Добре! Заходьте, то й мені буде веселіше сидіти в порожній школі,— одказала Настя і встала.— Ходім укупі додому, бо вже затого й обід буде.

Вона пішла вкупі з ними через греблю додому.

Перед вечором Лука Корнійович узяв скрипку й ноти і поплентався до школи. Він частенько ходив до неї з скрипкою й співав з нею українські пісні та усякові гарні романси, бо дуже любив співи як півчий і регент. Настя співала дискантом пріму, а псаломшик грав на скрипці секунду й заразом вторував басом. Виходили співи наче в тріо, і це дуже гарно в їх виходило, так що часом приходила слухати і псаломщиця, і навіть заходила на часок і матушка з дітьми. Але Настя таки трохи й сподобалась Луці Корнійовичу. Вона була краща од його жінки й доладніша і просвіченіша. В своїй білій кімнатці, в білому світі, що лився через білі перкалеві завіси, вона й справді здавалась гарненька і своєю тонкою делікатною постаттю, і своїми гарними чималими темними очима. Врівні з нею висока й поставна псаломщиця здавалась дебелою, зателепуватою й простою селянкою, хоч була теж гарненька, кругловида й кароока. Цю граціозність та доладність лиця молодої Насті й уподобав Лука Корнійович і, може, через це і вчащав до неї на співи.

— Куди це ти лаштуєш свої причандали? — спитала в його жінка на ході.

— Піду та трохи пограю та поспіваю в школі.

— Щось ти вже дуже вчащаєш до вчительки. Гляди, лишень, щоб вона тебе не прилюбила та не причарувала,— сказала жінка неначе навздогінці йому.

Надвечір Лука Корнійович узяв скрипку й лучок та ноти й пішов тихою ходою до школи. Настя сподівалась його одвідин, переглядала й очевидячки вчила напам'ять слова нового романсу.

Псаломщик увійшов, чепурненько зачесаний, аж ніби прилизаний, ще й довгі кудлаті вуси позакручував трошки вгору. Настя налила йому стакан чаю й посунула до його тарілку з скибками паляниці. Він витяг з кишені хусточку й обтер чоло.

— Яка у вас товста й проста хусточка! В нас у Києві таких не вживають. От я для вас зробила дарунок, бо давно запримітила, що ваша репетя, ваша лапіга незугарна навіть вишити до ладу заполоччю букви, щоб позначить хусточки,— сказала вона й вийняла з шухляди в столі тонку хусточку, де над початковими кучеряво вишитими буквами ймення й прізвища Луки Корнійовича була гарно вигаптувана корона з визубнями серед кучерявих взорців. Вона подала йому цей презент. Псаломщик довго роздивлявся на гарний взорець і подякував, але за "репетю" та за "лапігу" нічого не сказав, неначе він того й не дочув.

— Це вас в училищі вивчили так гарно вишивати усякі взорці? Моя Ксенія з простих людей і не повишивала б так гарно.

— Атож! В нас є вчителька шиття й вишивання. Вона навчила нас і вишивати, і панчохи плести, і біль кроїти, навіть показувала, як кроїть сукні та блузки.

— Оце добра річ. А моя Ксеня не здатна до таких робот, хоч і обшиває сім'ю сама, не наймає швачки, як наша матушка.

— Ат! — одказала Настя, ще й рукою махнула.— Вони обидві якісь чупойди, та ще й сільські. І те, що вміли, то *й те позабували на селі,— промовила гордовито Настя й трохи не делікатно, бо од свого папаші кравця й його челядників, сільських хлопців, вона таки часто чула такі слівця й не вважала на їх як на незвичайність до людей.

— Що чупойди, то це правда,— додав Лука Корнійович й осміхнувся до неї своїми малиновими устами, ще й вуса покрутив і розтяг їх на рум'яні цупкі щоки.

Лука Корнійович був тихий та рівний на вдачу, ніколи не кричав навіть у гніві й роздратованості ні на жінку, ні на дітей, як чоловік добрий і здержливий на вдачу, часом аж наївний. Ця ласкавість та добрість дуже сподобалась Насті. Вона ласкаво дивилась на його карі очі, котрі так підходили до її мрійного ідеалу краси, як і блискучі очі красуня Гриня. Вона почувала, що з ним їй приємно і посидіти, і побалакать, а ще приємніше наспіваться донесхочу.

Довго вони співали та вчили новий романс, доки й надворі смеркло, доки стало поночі в покої. Настя засвітила світло. Вже пізньою добою псаломщик вернувся додому, сховавши вишивану хусточку в кишеню нового сір-тука. Жінка зостріла його неласкавими словами.

— Чого це ти так забарився там в своєї співачки? Затого вечеря буде готова, а ти з нею, здається, не наспіваєшся; ладен співати з нею хоч би й до півночі.

— Та то ми вчили новий романс, та такий же тобі гарний, що й не наспіваємось досхочу. Це тебе, мабуть, бере зависність до мене. Ож підемо завтра, та послухаєш.

— Потрібні мені твої романси, як торішній сніг. Наспівали мені діти вуха донесхочу,—якось ніби огризалась Ксеня неначе з досадою.

Лука Корнійович вже й забув за гарний панянський презент і не похвалився жінці.

На другий день він знов перед вечором зняв скрипку з кілочка й напрямився йти до школи.

— Це ти знов до школи? — спитала жінка.

— Та хочу добре завчить романс та дві українські пісні, поки не ходять до школи старші торішні школярі, бо тоді буде ніколи грати та співать,— одказав він, позираючи скоса на жінчині насуплені брови.

Вернувшись пізненько додому саме на вечерю, він аж тепер згадав за презент і похвалився ним жінці, але за "сільських репеть та хвойд" він не сказав... Жінка несамохіть роздивлялась на гарні кучеряві повишивані взорці, але, намилувавшись ними, якось ніби з досадою тикнула Луці Корнійовичеві хусточку в руки.

— Лучче б було, якби ти не ходив на ті співи. Гляди лиш! По селі піде поголоска, піде поговір...

— От тобі на! Ще що вигадай. Яка там поголоска? Який поговір? Що ти верзеш?

— Верзи вже ти, але оглядайся на всі боки,— одказа-ла вже сердито жінка, і в неї очі заблискали.

Тим часом Настя, посилаючи сторожа то за тим, то за сим, була не дуже обережна в словах. Свирид не дуже-то був прихильний до дячихи й не то судив, не то ніби жалівся на неї, що вона часом за маленьку провину кричить на його, аж верещить на все подвір'я. А Настя, гордовита своєю міською просвітністю й міськими звичками, ставила себе без міри вище в усьому од дячихи й необачно кидала такі слівця, як "репетя", "хвойда", "сільська шерепа", "нечупойда", нібито спочуваючи

скривдженому Свиридові. А Свирид усі ці гострі прізвища передавав своїй жінці, а його жінка переказувала дяковій наймичці, своїй небозі по батькові, а лепетлива наймичка небога все дочиста розказувала псаломщиці, ще й додавала свого, по сільському звичаю збільшувать усе удвоє або й утроє для красномовності й більшої поетичності своєї розмови по селянському звичаю. Вона зробила в душі й у пересвідченнях дячихи таку направу, котра незабаром окошилась на Луці Корнійовичеві дуже погано.

А Лука Корнійович, нічого того не знаючи й не відаючи, сливе щодня або принаймні через день все ходив до школи з скрипкою та нотами.

— Будь ласкав, не ходи ти до вчительки сливе щодня! Сама вона приблуда в нас, якась київська репетя та чупойда. Батько її кравець з простих мугирів, а вона кирпу гне передо мною та нехтує нас. А ти ще й догоджаєш її примхам, розважаєш її, даєш концерти на скрипці, неначе якійсь київській губернаторівні або князівні. А в Києві вона певно шила з папашею панам штани або принаймні пришивала ґудзики до штанів та до ширіньок паничівських та офіцерських шараварів та підшивала внизу холоші в штанях.

Через кільки день наймичка знов розказала своїй хазяйці, нібито вона прочула од людей, як вчителька сміється та глузує і з неї, і з матушки, і з писарші, нібито вона десь казала, що тут вони усі так спростились на селі, стали такими репетями, що одна хвойда сідає верхом на ре-петю без сідла, а друга чупойда підганяє качалкою репе-тю ззаду, а одна проява поганяє чупойду ззаду віником, а за нею шкутильгає друга проява, задравши хвоста вгору, а одна шерепа відьма біжить за ними наслідці й замітає помелом сліди й поганяє батогом цю перезву, цей поїзд на відьомську Лису гору.

— Яка ж це хвойда? Хто ж то ота хвойда, що їде верхом на Лису гору?

— Та кажуть, що та хвойда то ви!—наївно призналась дівчина.

— Ото каторжні люде! А хто ж та репетя, що везе хвойду?

— Та кажуть, що то ви їдете верхом на писарчуковій жінці, а відьма, що поганяє усей поїзд мітлою,— то буцімто наша писарша, бо вона дуже натуриста,— таке плетуть на кутку.

Дівчина, може, й справді чула за це. Але вчителька навряд чи вигадала б такий поїзд з своєї голови.

Коло школи був клаптик городу, сукупного з дяковим городом, одділеного тільки межею. Цей клапоть городу належався до вчителя, але ні один вчитель не засаджував і не засівав його, а оддавав сторожеві за службу йому. Свирид садив на цих грядках картоплю, бо грунт був піскуватий. Але дякова йоркширська красуня свиня заласувалась тією картоплею і, невважаючи на межу, частенько рила сторожеву картоплю. За цю шкоду в картоплі в Свирида часто була спотичка з дячихою й навіть змагання й лайка. Свирид був трохи штукар, а його жінка Домаха так само була цікава на язик і, мабуть, додала куті меду. І вони, певно, вдвох і вигадали отой поїзд хвойди та репеті на Лису гору, зловживаючи вчительчині необережні прізвища на сільських спрощених дам. Свирид був облесливий в вічі та підчихвіст, а поза очі судив та обговорював вчителів та вчительок таки добре на ввесь куток.

Як псаломщиця почула це, то одразу так зобідилась та розсердилась, що аж скипіла. Вона не була навіть лайлива й ні на кого не кричала, як дуже розумна й поміркована людина, але од цих чудних смішків вона одразу спахнула, бо ще й до того вона й досі кохала Луку Корнійови-ча й була ревнива на вдачу.

Вона побігла в світлицю, кинула оком на стіну — скрипки не було. Вона догадалась, де поділась скрипка. Лука Корнійович вигравав та виспівував романси з Настею.

Це вже було смерком. Вже й світло засвітили, бо надворі сутеніло. Вже й попоночіло. Ксенія загадала наймичці розтоплювать у печі та готувати вечерю, а Лука Корнійович не вертався. Вона аж зуби зціпила, була ладна бігти в школу та загнати чоловіка додому, але вона була дерзка на вдачу, здержала свій гнів і схаменулась у думках.

Наймичка вже видоїла корову й цідила на цідилок молоко. Ксенія замісила тісто на коржі, щоб зварити різані галушечки на вечерю. Тільки що вона заходилась качать качалкою корж, як почула, що коло вікна хтось ступав важкою ходою й затупотів на східцях коло ґанку. Ксенія впізнала ходу чоловіка й з качалкою в руках вибігла в темну прихожу, зопалу насилу налапала клямку в дверях на ґанок, одчинила двері й з нестямки та зопалу почала лупцювать качалкою Луку Корнійовича то по плечах, то по руках, куди влучала. Качалка потрапила по скрипці так, що аж скрипка загула, а струни наче самі заграли уривчасто, неначе застогнали од болісті в животі в скрипки.

Лука Корнійович остовпів з дива. В його спочатку майнула думка, що в покої вшелепалась ватага замашкарова-них волоцюг розбишак, котрі в той час вже грабували по селах то євреїв, котрі купували на зруб ліси та ночували в куренях або в ятках у лісі, або нападали й на доми священиків. В тому-таки селі торік зимою з'явились на селі якісь ніби захожі старці й вештались по хатах та якісь прохачі, що йшли на прощу до Почаєва. Але восени в посесора ні з сього ні з того зайнявся вночі тік і здорова клуня, повна пашні й залізного хліборобського знаряддя; потім через тиждень згоріла од підпалу пекарня й усі опрічні забудування у дворі і тільки зостався не підпалений дім, де жив сім'янистий посесор, котрий згодом зараз збанкротував і з горя застрелився...

Лука Корнійович обернувся й думав тікать та закричати гвалт на всю садибу. А качалка лупцювала його по спині й таки добре дошкуляла. Але він зирнув і побачив, що його гамселить не чоловіча постать, а жіноча. Він в одну мить стямкував, хто його лупить по спині, й кинувся до жінки, але вона так здорово вдарила качалкою по руці, що він аж крикнув,

вхопився за боляче місце й упустив скрипку. Він таки якось вихопив качалку з міцних жінчиних рук і пішов у прихожу.

— Чи ти здуріла, чи знавісніла, чи що?— сказав він нишком до жінки в темній прихожій, щоб наймичка в пекарні не почула та не досвідчилась за цю смішну вихватку його ревнивої жінки та й за саму причину тієї бійки — залицяння.

— Отак буде тобі кожний раз, як ти будеш давати концерти своїй князівні. За це пам'ятай та кайся! Я довго терпіла, але в мене вже терпець увірвався. Це гарний сім'я-нист з тебе! — прошепотіла вона сливе йому на вухо і вскочила в пекарню та й заходилась різати галушки на вечерю своєму зрадливому чоловікові, неначе там у темряві нічого й не трапилось.

Лука Корнійович вхопив кружку з холодною водою, закачав рукав сорочки на правій руці, вийшов на ґанок і облив криничною холодною водою руку в двох місцях, де вже нагнало дві гулі пухлятини й було знать два синяки од тонкої, але замашної качалки.

Він вже більше не ходив до Насті з скрипкою, бо рука була скалічена так, що він не міг не то що грати, але й помаленьку цигикать на скрипці, хоч у скрипки й зостався цілий живіт.

Незабаром старші школярі зібрались до школи на науку, само по собі, тільки ті, котрі бажали держати екзамен в комісії в Білій Церкві на вільготу по військовій службі. Прийшов і отець Мойсей, поздоровкався з Лукою Кориі-йовичем. Але він просив вибачить, що подає на привітання не праву, а ліву руку.

— Чи це болячка, чи чирка нарядилась у вас на руці? — спитав батюшка.

— Де там чиряк? Це моя Ксеня побила мені руку качалкою, як я вертався ввечері од вчительки після співів, ще й заборонила мені й співать з нею й навіть ходити до неї на одвідини в школу.

Отець Мойсей зареготався на всю школу, бо таке смішне уявлення тієї сцени на ґанку виникло в його думці, неначе він уявки бачив, як Ксеня лупить Луку качалкою, ніби по коржеві. Псаломщик неначе заметився тим веселим сміхом і сам зареготався, пригадуючи ту сцену. Він з наївною щирістю розказував дріб'язки тієї події, того несподіваного випадку та й сам сміявся, пригадуючи ту сцену, неначе він розказував не за себе, а за когось іншого. Батюшка реготавсь, аж сльози виступили з очей.

— Та, бачте, моя Ксенія добра людина й хазяйновита, запопадна, але вона надто наважлива в усіх своїх вчинках,— сказав Лука.

— Ще добре, що не кинулась на вас з мечем у руках, як кинулась Іудиф на Олоферна,— сказав о. Мойсей і знов зареготався.

— Одже ж ви повинні радіть та звеселиться од тих синяків та виразок на руці, бо це ж знак, що Ксенія вас і досі гаряче й щиро кохає. Але ви більше нікому не розказуйте за ці синяки, бо як дізнається за цей випадок

Настя Легёза, то ще й нашу школу покине. А вона добре вчить школярів,— нарешті сказав веселий батюшка.

Але батюшка не втерпів і, прийшовши додому, нишком розказав за ту усю смішну подію своїй Надежді Орестівні, ще й докладав, як злякався й щулився Лука. Матушка була так само весела на вдачу і, уявляючи собі ту Іудиф з качалкою в руках, реготалася так, що через одчинені в садок вікна її регіт пішов луною поміж старими грушами, а діти аж позбігались у кабінет, щоб дізнатись, що там трапилось таке

смішне, що тато й мама аж попару не знайдуть од сміху, так здорово чогось регочуться.

— Це на селі Насті нема в кого й закохатись. Хоч влюбляйся в парубка або в ті стовпи нашої брами, гарно помальовані,— промовив батюшка.

— Або в крамаря нашого Аврума, бо він ще не старий, а з лиця гарний,— додала жартів Надежда Орестівна.

— Але ж і коло Аврума стоїть на сторожі Іудиф з качалкою, як і коло Луки,— одказав о. Мойсей.

Незабаром після того Настя одвезла шість школярів на іспит в Білу Церкву, де вже з'їхалась комісія. Усі хлопці добре видержали той постриг на вільготу. Привізши школярів, Настя якось спитала в Луки Корнійовича, чом пак він не заходить до неї грати та співать.

— Та, бачте, це я теж заходився коло своєї роботи, бо готуюсь здавать екзамен на диякона, то треба ж засісти коло книжок.

Вчителька пойняла йому віри, але важко зітхнула, дивлячись на його смирні ласкаві ясні очі.

Вона од того часу впала в якийсь смуток і задумалась. Часом за обідом в отця Мойсея вона все заводила розмову, як бідній дівчині важко жити на світі, яка важка робота була для неї зимою.

— Мабуть, я довго не житиму й швидко вмру; таке щось важке та тяжке почувається мені на душі,— часто казала вона матушці, розмовляючи з нею на самоті.

— Ще що вигадайте! Вам саме жити та радіть, а не смуткувать та важко зітхати, та ще й весною в нас на селі, де все зеленіє та цвіте, аж очі вбирає в себе.

— Усе цвіте, це правда; але мені почувається, що я в'яну й мушу загинуть незабаром од важкої праці.

— От як поїдете до батька в Київ, то заспіваєте іншої, веселішої. Ви заниділи на селі просто з нудьги за Києвом, бо ви міська людина і не призвичаїлись до нашого сливе

монастирського життя. Ми на селах не живемо, а тільки животіємо, як на селі приказують.

Одначе Настя, утла та слабка на груди, справді неначе передчувала заздалегідь близький кінець свого життя. Вона вже не вернулась на своє місце. їй вдалося зайнять місце вчительки в Києві на передмісті, але, прослуживши зиму в школі, вона весною почала кашляти сухим кашлем, почала кородиться на слабкі зроду груди, заслабла на чахотку саме тоді, як весною розпукались дерева в київських садках, пишно зацвіли вишні та морелі, а в кравця Легёзи в покоїку згасало життя молодої Насті. Перед зеленими святками її вже й поховали таки за її зароблені кривавицею гроші.

1912 року. Київ